

AZ AGRESSZIÓ PERSPEKTIVIZMUSA MEGHATÁROZÁSI KÍSÉRLET

KISS ENDRE

Kísérletünkben az agresszió jelenségét *filozófiai feladatként* értelmezzük, tehát nem az elfogadott, szűkebb pszichológiai összefüggésben. Ez a megközelítés nélkülözheti a pszichológiai elemeket, de korántsem az a feladata, hogy a filozófiát arra használja fel, hogy igazságot tegyen pszichológiai indíttatású mezo-elméletek igazságtartalma között.

Az eddigiek alapján megközelítési módszerünket *fenomenológiai*nak neveznénk.

Ezzel azt szeretnénk rögzíteni, hogy a szó klasszikus értelmében magát a jelenséget szeretnénk leírni.¹ Ha egy ilyen leírás sikerül, kísérletünket eredményesnek tarthatjuk. Ha ezek után ez a leírás kompatibilissá is válik más értelmezésekkel (hiszen magától értetődő, hogy az agresszió magyarázatának elsődleges, mezo-szintű megközelítése a pszichológia) ez a konkrét fenomenológiai megközelítés érvényesen járulhat hozzá a jelenség megismeréséhez a saját szűkebb körén kívül is.²

A társadalmi folyamatok és a kutatás előrehaladásával napjainkra már az agresszió széles, több társadalmi tevékenységre és tudományterületre egymástól már sokszor függetlenül is kiterjedő kutatási terület, ezért az egyes kérdéshelyzeteken *immár belül* is kialakított tipológiák száma igen magas (csak a *sport* területén és ezen belül a *labdarúgásban* érzékelt agresszív magatartások összefüggésében is a számos csoportosításával és tipológiába rendezésével találkozhatunk).

A filozófiai definíciók néhány döntő ponton felveszik magukba a sajátosan pszichológiai tartalmakat, de elsősorban arra törekednek, hogy releváns részévé tegyék az agressziót egy értelmes társadalomelméletnek, mely, amennyiben eleget akar tenni fogalmának, rendelkezik majd érvényes *társadalom-ontológiai* jellemzőkkel is.

---

¹ Ezzel jelezzük, hogy nem a fenomenológiai paradigma valamelyik konkrét válfajához akarunk csatlakozni, de komolyan vesszük a fenomenológia fogalmában rejlő kiinduló tartalmat, a jelenségek leírását.

² Saját általános megközelítésünket egyáltalán nem sorolnánk a fenomenológia körébe, egy kritikai empirizmus számára azonban nem állhat rendelkezésre más út, hiszen az *agresszió* tárgyi szférája, elsősorban az agresszió kiváltó okaira való reakció, illetve az agresszivitás egy konkrét aktusának megvalósulásának elemzése, kívül esik a módszertanilag egyértelmű kritikai empirizmus körén.

Teoretikus státuszát, önálló jelentőségét megkerülhetetlensége okozza, azaz *redukálhatatlansága*, vissza-nem-vezethetősége a társadalmi tények, elemibb formáira.

Ez a megközelítés nem akarja megkérdőjelezni azokat az értelmes kérdésfelvetéseket, amelyek az agresszió értelmezésében az eddigiekben már önálló legitimitációt harcoltak ki maguknak. Más kérdés, hogy a későbbiekben, az értelmezés a teljes formájának kialakulásakor, milyen lesz majd az egyes elméleti kezdemények egymáshoz való viszonya.

Az agressziót *közvetlenül* nem az ösztön és a tudatosság tengelyén helyezük el, *közvetlenül* nem negatív érzelmek, negatív cselekvési minták megvalósításának tekintjük, *közvetlenül* nem hozzuk kapcsolatba az erőszakkal és az erőszak-jelenségekkel s *közvetlenül* nem sietünk közel hozni a tudatlan világához sem, *közvetlenül* nem is a szenvedélyek vagy affektusok világából eredeztetjük, jóllehet nyilvánvaló, hogy minden agressziónál fel kell tételeznünk ennek jelenlétét.

Az a sajátos tudományelméleti probléma vetődik fel, hogy az elvonatkoztatás *általánosabb* szintjén az agresszió indulati, pszichológiai, érzelmi elemei kevésbé lesznek megjeleníthetőek, mint a *mezo-szintű* megközelítések esetében, amelyek indulati, érzelmi, a szenvedélyekre vagy az ösztönökre alapozódó megközelítései látszólag maradéktalanul definiálják a köztudatban élő agresszió jelenség egyes válfajait.

Az agressziót *társadalmi határátlépésnek* tekintjük. Ezt a mozzanatot tekintjük a definíció alapjának.³

A határátlépés maga után vonja a *tabu* jelenségét, azaz érdemileg függetlenül attól, vajon konkrét határátlépés mennyire van formalizált módon is tabuizálva, *minden agresszióban van határátlépés és minden határátlépés tabutörés*.⁴

Mivel a tabu jelensége minden társadalmi szerveződés talán legátfogóbb meghatározója, döntő jelenléte az agresszió jelenségének meghatározásában elkerülhetetlenül és erőteljesen felértékeli az agresszió értékelésének mindenkori konkrét *társadalmi fontosságát* is.

---

³ Az *agresszív határátlépés* és a *klasszikus gyűlöletjelenség* viszonyának kidolgozása egy politikai pszichológia, illetve egy ezzel foglalkozó filozófiai antropológia egyik legnagyobb kihívása.

⁴ A valóságban a tabu tételezése megelőzi a határátlépést, mert a határ, valamilyen formában, mindig tabu is. A kutatásban vagy a pszichológiai gyakorlatban természetesen túlzott korrektség lenne minden egyes agresszív lépést nyílt és minősített tabutörésként meghatározni és így is kezelni. Elegendő, ha tisztában vagyunk minden agresszivitás tabutörő jellegével.

Az agresszió nyílt határátlépés.

A rejtett agresszió nem minősíthető ezzel a fogalommal, hiszen abban a határátlépés eleme nem nyilvános, ha pedig nem nyilvános, akkor társadalmi értelemben átmenetileg nem létezik, legfeljebb akkor válhat társadalmi ténnyé, amikor nyilvánosságra kerül.

Az agresszió tudatos határátlépés.

Igen problematikus *véletlen* agresszióról beszélni, hiszen egy véletlen határátlépés megfelelő bocsánatkérések után visszavonható, azaz *az ilyen határátlépési cselekvés elméleti státusza utólag még meg is változhat.*⁵ Pozitív értelemben ugyancsak kontraproduktív és önmagának ellentmondó jelenség a „szándékolatlan” agresszió, hiszen ebben az esetben a szándéktól *eltérő* eredmény jött létre, olyan, amelyet kivételes körülmények között esetleg a maga a cselekvő utólagosan jóvá is hagyhat. Ebben a különleges esetben tehát a cselekvő maga utólagosan minősít egy cselekedetet agresszió-nak, s ez az utólagos minősítés független is lehet attól, hogy mások ugyanezt a cselekvést akár már a kezdetektől fogva agresszióknak nyilvánították.

Az *agresszió közvetlen* határátlépés, direkt cselekvés, homogén, nem félreérthető és nem félreismerhető.

Ebben az értelemben a határátlépés a *tettek nyelve*, s mint metaforikus értelemben felfogott nyelv, magának is törekednie kell arra, hogy ne lehessen félreérteni. Mindez nem zárja ki, hogy *kivételes esetekben* közvetett, számos közvetítési láncszemen keresztülhaladó lépésen át is realizálódhat agresszió, de az is egyértelmű, hogy minél közvetítettebb ez a cselekvés, annál kevésbé felel meg nemcsak a határátlépés eredeti definíciójának, de a határátlépés, mint társadalmi cselekvés feltételeinek és összefüggéseinek is.

A közvetlenség eleméből nyomban vezetnek szálak a határátlépés következő, azt ugyancsak minősítő összetevőihöz, a *demonstrativitáshoz*.

A demonstrativitás evidens összetevője az agresszióknak, ebbe az irányba mutat már szinte majdnem minden olyan elem, amit az felsorakoztattunk. Nem állítjuk, hogy minden agresszivitás mögött a nyílt demonstráció szándéka áll, de *minden agresszív tett bármikor válhat nyílt demonstrációvá, hiszen kezdetétől fogva tartalmazza a határátlépés elemét.* Nyilvánvaló, hogy a határátlépés fogalma valamivel szélesebb, mint a demonstrativitása, azaz az agresszió, mint határátlépés, probléma nélkül felveheti bármilyen határátlépő cselekmény nyíltan demonstratív karakterét is.

---

⁵ Az eltérített vagy véletlenül lelőtt repülőgépek esetében az utólagos átminősítés rendre megtörténik.

Az agresszió erőszakos cselevés.

A határátlépés imént felidézett fogalma az *erőszakos-nem erőszakos* anti-nómia fogalmi körénél is szélesebb. Elméletileg feltételezhetjük, hogy létezhet nem-erőszakos határátlépés is, ez azonban csak formális kiegészítés, hiszen a határátlépés fogalmában szereplő *határ* definíció szerint rendelkezik a rendezettség és a legitimitáció biztosítékaival, emiatt annak átlépése többé-kevésbé már önmagában magában hordozza a határátlépésen erőszakos jellegét. Segít ennek az összefüggésnek a megértésében, ha az *erőszak fogalmát kellően szélesen* értelmezzük. Ha ugyanis beszélünk *verbális, környezeti, szimbolikus, viselkedésbeli, virtuális* vagy *szituatív* agresszivitásról, akkor már igen komoly lépést tehetünk annak érdekében, hogy megértsük az agresszió számos eltérő arcát, amely egyben az erőszak gyakorlásának számos területe is. A félreértések elkerülése végett: ez azt jelenti, hogy nem minden agresszió azonos a nyílt fizikai erőszakkal, de minden agresszióban benne van a helyzetnek és a szövegösszefüggésnek megfelelő tudatos és ellenséges határátlépés, ami abban a konkrét helyzetben „erőszak”-ot jelent.⁶

Ezt az érvelést érdemes lenne pozitív jelenségek sokféleségével is igazolni, de az összefüggés egyértelműsége miatt elégségesnek tartjuk a *határ fogalmában evidensen benne foglalt legalitás és legitimitás elemének felrúgásával* magyarázni a határátlépés, s ezzel az agresszió erőszakos karakterét.

Az agresszió jelenségének eddigi fő tulajdonságai (így a nyíltság, tudatoság, közvetlenség, demonstrativitás, nyilvánosság, erőszakosság, stb.) mellé fel kell vennünk a meghatározó attribútumok közé az agresszivitás célját, a valamilyen értelemben értett *zsákmányszerzést* is.⁷

Ezzel a lépéssel ismét igazolhatjuk a filozófiai megközelítés lehetséges előnyeit, melyek e megközelítés sajátos *perspektivizmusában* állnak.

A tipikusnak elképzelt mezoszintű megközelítés nyilvánvalóan az agresszív cselekedet, azaz a *valóságosan végrehajtott határátlépés* létrejövetelének egyáltalán megismerhető motívumaira összpontosít. Figyelmét – ismét nagyon általánosan megfogalmazva – leköti a különleges esemény, a határátlépésre mobilizáló lelki állapot, s emiatt teljesen érthető módon kiesik szemhatárából a zsákmány sokszor igen prózai és szokványos mozzanata.⁸

---

⁶ Részben az agresszió iránti érzékenység megnövekedése általában, részben az életforma változása minden irányban megsokszorozhatja az erőszak, illetve az agresszió tárgyi szféráit. Ha például egy többórás vonatút alatt valaki húsz ember füle hallatára telefonon el tudja végezni összes hivatalos és privát intéznievalóját, ez végső összegezésben igen komoly agresszióknak tekinthető.

⁷ Természetesen a „zsákmány” fogalma is igen sok konkrét tartalmat jelenthet.

⁸ Ez a figyelem összpontosít a belső kényszer, az ideológiai fanatizmus, szenvedély, az alkohol, a kábítószer jelenségeire, mint „okokra”, azaz a határátlépéshez vezető útra, népszerű a *frusztráció* leereagálása is. Mindenesetre, ha szem előtt tartjuk a

A zsákmány problémája a *cél* kérdésének feltételéhez vezet.

Mielőtt különbséget tennénk a *célra irányuló* és (vélt vagy valóságos módon) „célaltan” agresszió között, ki kell jelölnünk e megközelítés helyét a *viselkedéstudományi*, etológiai, illetve a társadalmi, *társadalomlélektani* értelemben vett agresszivitás között.

Konrád Lorenz ismert elmélete szerint az általa megfigyelt állatok konkrétan minősíthető agresszivitást *csak saját fajtársaik ellen* követnek el. Más állatfajok elleni támadásaik a táplálkozási lánc felépítéséből következnek, azaz nem nevezhetőek agresszióknak.⁹

Nyomban belátható, hogy ezzel a határátlépésre alapozott definíció is elesik, hiszen egy állat saját fajtársa elleni agressziója túlnyomórészt *nem határátlépés, hanem „határvédelem”*, hiszen ezzel túlnyomórészt saját területét védi.

Az etológiai felfogás lényege (természetesen nem összes részlete, illetve összes válfaja) ezért nem lehet azonos a társadalmi határátlépésekkel, még akkor sem, ha magában a határátlépés fogalmában még nincs feltétlenül eleve pontosan körülírva annak közelebbi természete. Mindenesetre több, mint feltűnő, hogy a társadalmi határátlépés (az így értelmezett agresszió) *mindig támadó*, azaz diametrális ellentéte az alapvetően (természetesen nem minden részletében) *defenzívnek* értelmezett, az etológiai értelmében felfogott agresszivitásnak.

Ez az összegező (ám még semmiképpen sem véglegesen differenciált) szembeállítás igen demonstratívan fejezi ki a két megközelítés különbségét. E

---

határátlépéssel dolgozó definíciót, már nem leszünk annyira elnézőek az ilyen jellegű okok iránt.

⁹ Kétségtelenül ez Konrad Lorenz alap gondolata, amivel rendet teremtett az agresszió természeti és társadalmi értelmezéseinek akkori dzsungelében, hiszen 1963-ban még a „Gonosz” (das Böse) elé kitett „ügynevezett” jelző sem volt teljesen magától értetődő. Más szóval: „Az oroszlanok nem eszik meg egymást, ebben különböznek az embertől.” A szóban forgó fő mű: *Das sogenannte Böse – zur Naturgeschichte der Aggression*. Wien, 1963. Verlag Dr. Borotha Schoeler – A Lorenz-jelenség filozófiai végiggondolásához tartozik, hogy a társadalomban nem létezik tiszta formában vett fajfenntartás, a szereplők nem érték- és érdegmentesek (mint a tápláléklánc). *Erősen túlzottnak tartjuk, amikor Lorenzét Darwinhoz hasonlították* (csak Lorenz tárgyi ismereteit lehet Darwin mellé emelni, elméletalkotó intellektusát semmiképpen). S végül fontos kiemelni Lorenz hatalmas legitimáló szerepét a nyolcvanas években felemelkedett evolucionista ismeretelméletben, mely *eredményesen játszotta el a nagy elmélet szerepét anélkül, hogy egy igazi nagy elmélet akár egyetlen összetevőjével rendelkezett volna*. Nem Lorenz tehet róla, ha a világ, a történelem, a társadalom végső kérdéseit egy jól tájékozott és jól kereső média állandóan tőle kérdezi. Ilyenkor a kérdezett rendre el szokta hinni, hogy ő ezeket a kérdéseket meg is tudja válaszolni.

nélkül a szembeállítás nélkül nem is lennének képesek értelmezni a zsákmányszerzés mozzanatát.

A vezető etológiai elméletben, mint láttuk, az, amit mi agresszióknak látunk, valójában nem agresszió, az, akit megtámadnak, valójában agresszor, azaz a zsákmányszerzés mozzanata abban az értelemben fel sem merülhet, ahogy ezt a filozófiai megközelítés a határátlépések láttán megállapítani kénytelen.

A zsákmány, az elérendő cél, természetesen igen sokféle lehet. Nagy sajnálatunkra azonban igen gyakori az az agresszivitás is, amelynek célján nem kell sokáig törnünk a fejünket, hiszen a nyílt rablásra vagy kifosztásra emlékeztető zsákmányszerzés „cél”-ja teljesen nyilvánvaló.

A célra nem irányuló, közvetlenül nem zsákmányszerző, véletlen áldozatokat eltaláló, idegen szakkifejezéssel *displaced* agresszivitás természetesen létezik a zsákmányszerző agresszivitás mellett. Ez válogatás nélkül találja meg célpontjait, ugyancsak határátlépés és ugyancsak erőteljes indulati háttere van.¹⁰

Önálló problémaként jelenhet meg, vajon miért ez a típusú, *displaced*, agresszivitás vált inkább az egész jelenség összefoglaló ismertető jegyévé.

Miért nem azok a zsákmányra irányuló határátlépések, amelyekben a zsákmányra való irányultság mellett ugyancsak munkálnak elementáris indulati tényezők?

A „repül a nehéz kő, ki tudja, hol áll meg” vagy a „nagyot ütött botjával a szamar fejére” jelenségeit sokkal könnyebben értelmezzük agresszív határátlépésként, mint a hosszú távú munkahelyi intrika egyes lépéseit, a politikai zsarolást, a rablást, a verbális vagy fizikai fenyegetést vagy más olyan határátlépő agresszív cselekményeket, amelyeknek láthatóan a „érdek” vagy a „zsákmány” a valódi mozgatója (ami, mint érintettük, nem feltétlenül zárja ki, hogy bizonyos mozzanatok, vagy akár dramaturgiai jelentőségű véletlenek közbejöttével az érdekek megvalósítására irányuló célzott határátlépésbe indulati elemek is keveredjenek).¹¹

Nagy figyelmet érdemel az agresszivitással vagy az annak megfeleltethető jelenségekkel kapcsolatos *pszichológiai alap-irodalom*, így akár maga Freud vagy más klasszikusok munkái is. *A gyűlölet és a szeretet (szerelem) pszichológiájának közös elemeként össze lehet kapcsolni, az agresszivitásban*

---

¹⁰ Egy ismert vicc szerint a századparancsnok felsorakoztatja a századot, és végig kérdezi az embereit. Felváltva azt kérdezi, hogy ki boldog, és ki boldogtalan. Eközben mindegyik katonának levág egy jelentékeny pofont. Lehet, hogy a vicc humora nem különlegesen magas színvonalú, de kiválóan illusztrálja a *displaced* agresszió teljes *tetszőlegességét*, mindenkire irányul, aki „boldog” de ugyanúgy mindenkire, aki „boldogtalan”.

¹¹ Természetesen a zsákmány is igen sok konkrét tárgyat vagy jelenséget jelenthet.

*rejlő negatív határátlépés mozzanatát a szeretet (szerelem) pozitív energetikájával.*¹² Ez pszichológiailag korrektnek tűnik számunkra, miközben jelen filozofikus módszerünk keretein belül mégsem tudunk vele sokat kezdeni. Attól ugyanis hogy a szeretetet (szerelemet) is lehet bizonyos értelemben határátlépésnek tekinteni, nem látjuk messzemenő értelmét annak, hogy ebbe a filozófiai – fenomenológia megközelítésbe bevezessünk egy olyan fogalmat, mint a „pozitív határátlépés”.

Az eddigiekben célra irányuló, „zsákmányszerző”, illetve célra nem irányuló, *displaced* agresszivitást különböztettünk meg egymástól.

Annak ellenére, hogy a zsákmányszerző határátlépés nagy valószínűséggel nem lesz értékelésünkben erkölcsileg vagy pszichológiailag pozitív folyamat, továbbra is érvényes, hogy minden egyes cselekedetet önmagában is, sokszorosán mérlegre kell tenni.

Az etológiai és a társadalmi agresszivitás alapjelenségeit már az eddigi kifejtés mélyebb céltételezéseinek alapján is erőteljesen megkülönböztettük egymástól. Mindezzel, érdekes módon, az etológusok mélyebb szándékainak is eleget tettünk.

Az 1950-es 1960-as évek szellemi légkörében, ugyanis, ha nem mindig is közvetlenül, de éppen a természet barátainak volt az a közvetett szándéka, hogy megvédjék a természetet a természetre hivatkozó pozitív metafizikai, szociáldarwinista, fajelméleti, a fajok harcával kapcsolatos vagy éppen az élővilág más immanens gonoszságát tartalmazó filozófiai címkéktől.

Az tehát, hogy a természeti és a társadalmi agresszivitás eleve nagyban különböznek egymástól, az ő mélyebb elvárásainak is megfelelt.

A helyenként a politikába is akadálytalanul átlendülő ideológiai szférában az immár „tisztá” természetnek ez a „rehabilitálása” azonban olyan szándékos vagy akaratlan következményekkel is járt, amelyek fegyverként az immár „tisztá” természetet emelték magasba, és abban az irányban kezdtek misszionálni, hogy az immár a természetben „megtisztult” agresszivitás legyen a társadalomban normatív magatartás.

Némi leegyszerűsítéssel ezt a mozgást úgy írhatnánk le: valamikor bűnös ideológiai kezdemények a természet agresszivitásra hivatkozva próbálták igazolni a politikává szervezett társadalmi (sokszor állami, nem ritkán egyenesen totalitáriánus) agresszivitást. Miután kiderült, hogy a társadalmi agresszivitás természeti alapjai elesnek („nem gonosz a cethal, amikor felfalja a többi

---

¹² Az Erosz és Thanatosz harcát leíró késői Freud tartalmas agresszió-értelmezést ad, stílszerűen szólva a pszichológiai elméletek közül a pszichoanalitikus változatot. A klasszikus szöveg a mai kutatás számára muzeális, de ez nem csökkenti érdemeit. Más oldalról Lorenz ügyesen veszi észre ezt, és vele polemizál. Ezért van, aki őt is olyan jelentős gondolkodónak tartja, mint Freudot.

halat”), most azzal a lehetőséggel próbálkoztak (ugyanazok, vagy akár más erők is), hogy immár a „megtisztított” természet analógiájának támogatásával legitimáljanak társadalmi agresszivitást („tisztta, mint az a cethal, aki legitimen falja fel a többi halat”).¹³ A „Csak egy pszichológia van!” jelszóval egyébként maga Lorenz is erősen elősegítette az erkölcsileg tiszta természetet elveinek társadalmi elterjesztését („több tiszta cethalat a társadalomba!”).

Ebben az új helyzetben a tudományos eredmény spontán kisugárzásából származóan és az erre a hullámra ráülő ideológiai törekvések eredményeképpen *érezhetően megváltozott a társadalmi agresszivitás megítélése.*

Az 1970-es évektől egyre természetesebb jelenségnek tekintik, és jóval messzebbmenően tolerálják is az agresszivitást.¹⁴

Maga ez a kétirányú mozgás természet és társadalom, „naturalizmus” és „szociomorfizmus” között korántsem ritka filozófia történetében. Új elemnek legfeljebb a tudomány megnövekedett legitimáló szerepét tekinthetjük, amelynek permanens igazoló funkcióját az sem csökkentette, hogy *az első esetben látványosan hamis, a második esetben látványosan igaz tudományos eredmények vezettek az agresszivitás társadalmi és ideológiai elfogadtatásához.*

I. Ha a határátlépéssel definiáljuk az agressziót, ez óhatatlanul meghatározza a „tettes” és az „áldozat” alapvető szerepeit is.

II. E két szerep semmiképpen nem lehet szimmetrikus, hiszen maga a határátlépés első aktusa definiálja a szereplőket. Ezt a helyzetet nem lehet utólag kiegyenlítetté tenni, Nem véletlen, hogy ebből az alaphelyzetből nőnek ki a bosszú, a „szemet szemért”, a megtorlás, a jóvátétel és más olyan politikai és jogi fogalmak, amelyek arra szolgálnak, hogy a társadalmi élet folyamatosságát helyreállítsák.

Tudományelméletileg és módszertanilag egyaránt említésre méltó, hogy pontosan az eredeti aszimmetriának az igazságosság jegyében¹⁵ való kiegyenlítése sajátos pragmatikai alapú nehézséget hordoz: ezek megalkotásához kellene a legnagyobb türelem, a legkomplexebb megközelítés, a legfinomabb egyeztetés, miközben a társadalom gyakorlati működésének pragmatikája

---

¹³ A politika és a történelem etológiai alapú újraértelmezése ugyancsak nagyon veszélyes tartalmakat hordoz („az agresszió a társadalomban nem más, mint a forrásokért vívott harc” vagy a „sorrend megállapításáért vívott harc a csoportban”). Magában a politikai nyilvánosságban azonban ez az érvelés még nem játszik érdemleges szerepet.

¹⁴ A valóság e tekintetben valóban szélsőséges jelenségeket produkál – ezek teljes kiértékelése nem lehet a dolgozat feladata. Az egyik oldalon állnak a *Guantanamo*-típusú jelenségek, a másik oldalon napjaink terrorista és terrorista-ellenes háborúinak magatartási kultúrája. Mindkét oldal problémátlanul igazolja tézisünket.

¹⁵ Ld. Kiss Endre, *Posztmodern Justitia*. In. *Igazságosság*. Szerkesztette Dalos Rimma és Kiss Endre. Budapest, 1998. 37-46.

igen gyors döntéseket követel („essünk túl rajta”), eközben kikerülhetetlen a politikai-hatalmi erőviszonyok erős szerepe (egy aktus egy időben el kell, hogy döntse a helyzetet).

Innentől kezdve már pusztán terminológiai vita, hogy *lehet-e az agresszió kiegyenlítése* (azaz a kiegyenlítő igazságosság) *maga is határátlépés*, ebben a viszonzó esetben azonban az erőviszonyok meghatározó szerepétől is függetlenül már sokkal kialakulatlanabbak és elmosódottabbak, „precedens nélküliek” azok a keretfeltételek, amelyek az egyes viszonyítások megalapozására szolgálnának. csak abban

A szociológiába átívelő jelenségsor, hogy melyik típusú társadalom és mely korszakokban részesíti inkább előnyben a bekövetkezett agresszió esetében a *tettek* és mely társadalmak az *áldozatok* szempontjait.

Kiemelkedően fontos és erőteljesen elhanyagolt területe ez minden konkrét társadalom életének, igazi kvalitatív szempont, amely drámaian átvilágít egy társadalmat.¹⁶

A hatvanas évektől folytonosan mintha azt látnánk, hogy a tettesek iránti *differenciált és megértésre hajló* érdeklődés fokozatosan erősödne az áldozatok iránti differenciált érdeklődés rovására. Ennek a szociológiai fejlődésnek természetesen újabb szociológiai okait állapíthatjuk meg, melyeket – az egész fejlődéssel egyetemben – sem filozófiai, sem etikai szempontból nem helyeslehetünk.¹⁷

A határátlépésként definiált agresszió ezen a ponton sokat ígérő megfelelésbe hozható az etikai alapelvekkel. Ha az agresszió határátlépés, akkor – elviekben – mindig meg kell sértenie az *etikát*, hiszen a jog mellett éppen az etikának jutott osztályrészéül az a feladat, hogy jelezze és védje az elfogadott határokat, annak megsértéseit jelezze és a maga eszközeivel szankcionálja is.

Ha elviekben minden agresszió etikai vétség, az agresszió elkövetőjét csak abban az esetben lehet felmenteni etikai (és esetleg jogi) vétké alól, ha az adott cselekedetre vonatkoznak az etika felfüggesztésének társadalmilag elismert és nyilvánossá tett kivételes szabályai. Mindez azonban azt is jelenti, hogy ha nincsen jelen az *etika felfüggesztésének* érvényes elrendelése, nincs igazán alap arra, hogy a tettes és az áldozat közül *viszonylagosan* a tettetst ítéljük meg elnézőbben.

Az agresszió *társadalmi kezelése* egyre drámaibb probléma.

---

¹⁶ Szinte kerekén ötven év telt el Michelangelo Antonioni *Blow Up* (Nagyítás) című filmje óta, de a filmben ábrázolt társadalmi magatartás cseppet sem változott.

¹⁷ Ld. Endre Kiss, Über die Materialisierung der formalen Ethik und die intellektuelle Autonomie. In. *Applied Ethics*. Papers of the 21st International Wittgenstein Symposium. Volume VI (1). Kirchberg am Wechsel, 1998. 351-357.

Az egyik oldalon a társadalmi agresszió számos jel szerint növekedik, a másik oldalon, elsősorban az eladósodott állam, mint végső ok miatt minden társadalmi probléma intézményes kezelése ugyanabban az ütemben esik vissza.

Mindenesetre ki lehet alakítani alapvető konszenzusokat az agresszió, *éppen, mint társadalmi határátlépés*, kezelésére. Az olyan soft kampányok helyett, mint például a „politikai korrektség” vagy a nyelv másféle szabályozása (amelyek a saját helyükön kezelve kivételesen fontosak), a társadalomnak ki kellene hirdetnie az agresszivitás (erőszak) új tabuját, hiszen vannak olyan, immár tudományos kísérletekkel (így az ú.n. *Milgram*-kísérlettel) igazolt társadalmi helyzetek, amelyek *szükségszerűen* vezetnek az agresszivitás elviselhetetlen szintjeiig.

Ismerünk egy sor jelenséget, amikor bizonyos aktorok ráutaló magatartással bátorítanak, legalábbis tolerálnak agresszivitást (azaz határátlépést), különösen is aggasztóak azok a mindennapos rendszerbe beépülő elemek, amelyek az agresszivitás egy mértékét hallgatólagosan legitimálják, hogy annál biztosabban tudják kontrollálni az egész folyamatot (az ú.n. „*vádalku*”-jelenség, amelynek kivételesen fontos filozófiai és etikai jelentősége van, akkor is, ha a rövidtávú előnyei is félreismerhetetlenek).¹⁸

Az agresszió társadalomontológiájának egyre negatívabb jelenségei is kialakulhatnak. Ilyen a „vezér” agresszivitása iránt esetlegesen még akár meg is növekedő tisztelet, az „*agresszivitás*” *rejtett bája*, ami társadalmi erő (van társadalom, amelyik könnyen védekezik ellene, van, amelyik képtelen), arról nem is beszélve, milyen jövőbeli következményei lehetnek annak, ha nemzedékek sora egy nemcsak egyre agresszívebb, de az agressziót magát is egyre nagyobb mértékben toleráló szellemben nő fel.

Nagy katasztrófák után mindig megnő az erről szóló szakirodalom.

A helyzet tudományosan már tiszta és transzparens. Létre kellene hozni ezek után a társadalmi határátlépést megakadályozó új emberi jogokat.

---

¹⁸ Ld. Kiss Endre: Árulás és bizalom. Társadalomontológiai kísérlet. In. *Lábjegyzetek Platónhoz. 13. kötet. A bizalom*. Szerkesztette Laczkó Sándor. Szeged, 2015. (Pro Philosophia Szegedi Alapítvány, Magyar Filozófiai Társaság, Státus Kiadó), 292-303.